

Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış

Hatice K. ARPAGUŞ

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

Bu tebliğde “ey insanlar sizi tek bir nefisten yar atan yine aynı nefisten eşini yaratan Allah’a ittika ediniz” anlamındaki âyetin geçmişten bugüne gelen süreçte özellikle tefsirlerde nasıl anlaşıldığı üzerinde durulacaktır. Ancak Kur’an’da benzer malumat veren diğer âyetlerin de bulunduğu dikkati çekmektedir bunlar da;

“Sizi tek bir nefisten yaratan ve gönlü ısınsın diye aynı nefisten eşini yaratan Allah’tır.” (A`râf 7/189),

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ
مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

“Allah sizi tek bir nefisten sonra da aynı nefisten eşini yarattı.” (Zümer 39/6)

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا
زَوْجَهَا

“Sizi tek bir nefisten yaratan O’dur.” (En`âm 6/98)

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

“Allah size kendi türünüzden eşler yarattı ve bu eşlerinizden size çocuklar ve torunlar yarattı.”
(Nahl 16/72)

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنًا وَحَفْذَةً

“O'nun âyetlerinden biri de yanlarında huzur ve sükûn bulmanız için size kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve şefkat koymasıdır.” (Rûm 30/21)

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً

“Allah göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisidir. O sizin için kendi türünüzden eşler ve hayvanlardan da çiftler yarattı ve bu düzen içinde çoğalmanızı sağladı” (Şûrâ 42/11)

فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ
أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ
فِيهِ

şeklindedir.

Ancak bu tebliğde Havvâ'nın yaratılışı Nisâ sûresi birinci âyetten hareketle incelenmeye çalışacaktır. Fakat âyetin mücmel olması, diğer bir ifadeyle Allah'ın doğrudan bu ve benzeri âyetlerle yaratılışı anlatmayı murat etmemesi, bu meselenin farklı yorumlanmasını sağlamıştır. Daha da önemlisi biyolojik bir mesele olan bu konunun doğrudan dinden ve nasstan hareketle vuzuha kavuşması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla tebliğin bu meseleye nihaî bir çözüm getirmek gibi bir hedefi bulunmamakla birlikte getirilen yorumlardan hareketle meselenin bugüne yönelik dinî boyutuna katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Bu girizgâhtan sonra tebliğde öncelikle, âyetin nasıl anlaşılıp değerlendirildiği meselesi ele alındıktan sonra konunun yorumlanıp anlaşılmasına zemin teşkil eden hadis ve hadisler üzerinde durularak genel bir kanaate varılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle âyetteki “nefs-i vahide” ve “halaka minhâ zevcehâ” şeklindeki ifadelerden kastın ne olduğu ve nefis ile zevcin ne anlama geldiği meselesinin vuzuha kavuşması gerekmektedir. Ancak anlamayı kolaylaştırmak amacıyla âyetteki hitap cümlesi olan “ey insanlar”dan kastın ne olduğu yanında “halaka minhâ zevcehâ” tabirindeki “minhâ” lafzının ne anlama geldiği meselesi üzerinde de durulması gerekmektedir.

Bu amaçla öncelikle âyetteki nefis kavramına bakmak gerekmektedir. Söz konusu kelime kip olarak müennes olmakla birlikte kullanım açısından müzekkerlik ve müennesliğin her ikisini birden kapsamaktadır. Sözlük anlamı açısından ise bir şeyin aynısı ve kendisi demektir. Yani “ayn” kavramıyla yakın ve benzer anlam alanları bulunmakla birlikte iki kavramın çıkış ve kullanımında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Terim açısından ise nefis kelimesinin karşılığı can, ruh ve zat mânalarına gelmektedir.¹ Bütün bu izahlardan da nefsin, insanı insan yapan şey anlamına geldiği söylenmelidir ki dünyada insanı insan yapan şey de, insanın ruhu ve bedenidir.² İnsan için kullanılan nefsin bu şekildeki anlamı da, onun bütün insanların ortak kökenine işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

Zevc terimi de nefis gibi her iki cins için kullanılan ancak nefsin aksine siga olarak müzekker bir kavramdır. Bu terim de çift olma, eşleşme anlamlarından hareketle eşi ve çifti olan şeylerden her biri adına kullanılmaktadır. Ancak söz konusu çift ve eş olma hali benzer veya aynı olmayı gerektirmediğinden zıd şeyler de çift ve eş olmayı sağlamaktadır. Yani zevc kavramı, eş ve çift olmak anlamına geldiği halde aynı ve benzer olmak mânasına gelmemektedir. Bundan başka söz konusu terim, nefisten farklı olarak insan yanında hayvan (Hûd 11/40), bitki (Rahmân 55/52) ve tüm varlık çiftleri için de kullanılmaktadır. “Her şeyden iki çift yarattık” (Zâriyât 51/49) âyetiyle de âlemde bulunan her şeyin benzerinin, zıddının veya ayrılması mümkün olmayacak bir terkinin bulunduğu anlatılmaktadır.³ Aslında bu kavram-

¹ Ragıb el-İsfehanî, *el-Müfredât*, “nfs” mad.

² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1974,4/135. Abduh’a göre “nefis” kavramı kendisiyle insan olunan hakikat ve mahiyettir ki böylece insan kendisindeki bu hakikatle kâinat-taki diğer şeylerden ayrılır. Yani insan tek bir cinsten ve hakikatten yaratılmıştır. Bundan sonra Abduh, gelenekte Ehl-i kitap ve müslümanların çoğunun bu hakikati Âdem ile başlatması ile Şii ve Sufilerin Âdem’den önce Âdemlerin olması ve onların neslinin tükenip başka bir şeyle başlatması ya da bazı araştırmacıların insan topluluklarının her birinin kendi atalarıyla başlatması arasında fark olmadığını ifade etmektedir. Bu yaklaşıma yakın dönemde söz konusu asıl veya asılların bazı canlılardan veya müstakil bir yaratılıştan geliştiği şeklinde farklı görüşler de eklenmiştir. Âyetin mücmel yapısı bu tür yorumların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla insanlar ister Âdem’den isterse kendilerinden önceki canlılardan türese de, onları insan yapan bu hakikattir ve bunun kapsamlı bir hakikat olduğu noktasında ittifak vardır (Reşid Rıza, *age.*, 7/326-327). Muhammed Esed de nefis teriminin can, ruh, akıl, canlı varlık, canlı, insan, şahıs, kimlik (şahsi kimlik), insanlık, hayat özü, temel ilke gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.

³ Ragıb el-İsfehanî, *age.*, “zvc” mad.; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, Kahire: Daru’l-Maârif, “zevc”, s. 1885-1886.

lardan hareketle âyette insanların çift olarak yaratıldığı ve aynı kökten gelmesi üzerinde durularak takvaya davet edildiğini söylemek mümkündür.

Kavramsal analizlerin ardından günümüze eserleri ulaşan müfessirlerin âyeti nasıl yorumladıklarına bakıldığında büyük çoğunluğun “nefsi vahideyi” Âdem olarak anlayıp tefsir ettikleri görülmektedir. Söz konusu müfessirler arasında Taberî (v. 310/922), Mâtürîdî (v. 333/944),⁴ Zemahşerî (v. 538/1143),⁵ Kurtubî (v. 671/1272),⁶ İbn Kesîr (v. 774/1372),⁷ Ebu's-Suûd (v. 982/1574),⁸ Şevkânî (v. 1250/1834),⁹ Bursevî (v. 1137/1725), Mevdûdî (v. 1399/1979) ve Tabâtabâî (v. 1401/1981) gibi isimleri saymak mümkündür. Hatta Bakara sûresinin baş tarafında Âdem'in yaratılmasına edilen itirazdan hareketle Âdem'den önce yeryüzünde insan cinsinden fesat çıkararak, kan döken yaratıklar bulunduğunu kabul eden İbn Arabî ve takipçileri de bu âyetteki nefsi vahideyi Âdem olarak yorumlamışlardır.¹⁰ Abduh (v.

⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/8. Ancak Mâtürîdî diğer müfessirlerden farklı olarak Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması üzerinde durmamıştır. Bunun yerine o, insanın bizzat nefsen veya bedenî Âdem'den olduğu söylememese de tüm insanların ilk aslının ve kaynağının nefsi vahide, yani Âdem olduğunu ifade etmektedir. Fakat o problemin farkında olarak insanın hem Âdem'den hem de toprak veya meniden yaratılmasını bağdaştırmaya çalışmaktadır.

⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd), Riyad 1998, 3/5.

⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut 2006: Müessesetü'r-risâle, 6/6.

⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, Kahire: Müessesetu Kurtuba ; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, 2000, 3/333.

⁸ Ebu's-Suûd, *İrşâdül-Akl* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Riyad: Matbaatu's-Seade, 1/638.

⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (nşr. Abdurrahman Umeyra), Mansûre: Daru'l-Vefâ, 1994, 1/674.

¹⁰ Bu düşünce de İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konulmuştur. Nitekim onun vahdet-i vücudçu sistemi içinde ilk yaratılan Âdem'dir. Çünkü Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır. Allah ise bir surette ancak bir defa tecelli eder, ikinci bir tecellisi olmaz. Bu sebeple Havva'yı Âdem'den, adam suretinde meydana getirdi. O bakımdan erkek, kadını, ona baş olma derecesinde sever. Kadın ise erkeği, parçanın bütüne bağlılığı ölçü ve mânasında sever, vatanına olan bağlılığı ölçüsünde ilgi duyar. Çünkü erkek kadının asıl vatani sayılır. Nitekim A. Avni Konuk da erkekte murad nefsanî hazzına mağlup olmayan kâmil ve arif şahıslar kadından murad da nefsanî hazları ve enanîyetiyle meşgul nakis ve cahil şahsiyetlerdir yorumunu yapmaktadır. Bu iki mâna surette erkek ve kadın olanların her ikisine de şamildir. Zira kâmil ve arif olan kadınlar her ne kadar surette kadın iseler de mâna da erkek hükmündedirler. Rabiatü'l-Adeviyye bu zümredendir. Surette erkek olan nakis ve cahil şahıslar da mânada kadın hükmündedir.

1323/1905) ve Merâgî (v. 1364/1945) ise söz konusu terimin Âdem olarak yorumlanmasının âyetin metninden değil insanların atasının Âdem olması ön kabulünden kaynaklandığını belirtmektedirler. Hatta Abduh bu âyetin zahirinden ve metinden hareket edildiğinde tek nefisten kastedilenin Âdem olmayacağı kanaatindedir. Nitekim müfessirlerin bazıları âyetin başlangıcındaki “ey insanlar” şeklindeki hitaba muhatap olanın Mekke ehli ya da Kureyş olduğunu söylemişlerdir. O zaman tek nefisten murat Kureyş veya ben-i Adnan’dır. Eğer hitap Araplaraysa o zaman da tek nefisten Ya’rub yanında Kahtan da anlaşılabilir. Abduh bu hitabın İslâm’a davet edilen ümmetlerin tamamını kapsadığını düşünmektedir. Bu ve diğer kabuller, insanların inançları çerçevesinde “ey insanlar” şeklindeki hitabı yorumladıklarını göstermektedir. Yani beşerin tamamı Âdem’in neslinden geldiğine inanıyorsa bu kavramı Âdem diye yorumlarken, farklı insan toplulukları değişik atalarının olduklarına inanıyorlarsa bu defa da tek nefsi kendi ataları olarak kabul ederler.¹¹ Bütün bu değerlendirme ve açıklamalar da bu kavramın Âdem diye yorumlanmasının kaynağı bizzat nassın kendisi değil insanların ön kabulü olduğunu göstermektedir. Nitekim Abduh bu tür inançlara şüpheyle bakmakla birlikte Âdem’in tüm insanlığın atası olması fikrini Kur’an açıkça nefyetmediğinden bu inanca da karşı çıkmaz. Ancak Kur’an bu fikri, te’vile ihtiyaç bırakmayacak şekilde kesin olarak ispatladığı da söylenemez.

Bundan başka yukarıda isimleri sayılan müfessirlerin hemen hepsinin aynı yorumu yaptıkları söylenemez. Nitekim onlar “nefsi vahideden” kastedilenin Âdem olduğunu ifade etseler de -tebliğin özellikle üzerinde durduğu- âyetin devamında yer alan “halaka minhâ zevcehâ” ibaresini aynı şekilde yorumlamamışlardır. Mesela Mâtürîdî nefsi vahidenin Âdem olduğunu söyledikten sonra ilk insan ve eşinin nasıl yaratıldığı meselesini ele almadan bizim aslımızın Âdem olmasının nasılığı üzerinde durmaktadır. Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209) ise Ebû Müslim İsfehânî’nin (v. 322/934) görüşünün diğer ulemaya göre farklılık arz ettiğini, bir nevi onun görüşüne iştirak edecek tarzda nakletmektedir. Allah Âdem’i tek nefisten yaratırken eşini de

Firavunun ve Nemrud’un cehaletleri ve sersemlikleri meydandadır (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, İstanbul 2004, 1/75).

¹¹ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, 7/323-325. Ancak hitabın kime olduğu konusunda da müfessirlerin ittifak ettikleri söylenemez. Bu konudaki yorum ve değerlendirmeler için bk. Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, 9/167; Reşid Rıza, *a.g.e.*, 7/323-325; Merâgî, *a.g.e.*, 2/175; Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, İstanbul 2001, s. 204-205.

kendi cinsinden yaratmıştır. Nitekim âyetteki “halaka minhâ zevcehá” ibaresindeki min harfi de bir hadisenin başlangıç noktasına işaret etmektedir. Yaratma ve yoktan var etme Âdem’le başladığına göre âyete “sizi tek bir özden yarattı” şeklinde anlam verilebilir. Ayrıca Allah Âdem’i topraktan yaratmaya kadir olduğuna göre eşini de pekâlâ aynı maddeden yaratmaya kadirdir. Öyleyse Havvâ’nın Âdem’in her hangi bir kaburga kemiğinden yaratıldığını söylemek anlamsızdır.¹² Kaffâl de (v. 365/975) bu görüşe katılarak tek nefisten yaratılmayı “sizden her birinizi tek bir nefisten yarattı. Eşini de o kategorideki nefis cinsinden insan olarak ve insaniyete eşit olarak yarattı” diye yorumlamaktadır.¹³ Ebû Müslim İsfahanî ve Keffal’in görüşünü kabul edenler veya onlarla paralel düşünenler arasında Şevkânî,¹⁴ Kâsımî (v. 1914),¹⁵ Merâgî¹⁶ Muhammed Esed¹⁷ ve Tabâtabâi gibi müfessirlerin yer aldığı

¹² Fahreddin er-Râzî, *Tefsîru’l-Kebîr*, Beyrut 1981, 9/167. Nitekim İsfahanî bu âyetteki minhâ zamirini nefse götürerek eşini de kendi cinsinden türünden yarattı şeklinde yorumlamıştır. Bu âyetteki nefis kelimesi Âl-i İmrân 3/164, et-Tevbe 9/128 ve en-Nahl 16/72. âyetlerde geçen nefis kavramıyla aynı kullanıma sahiptir. Nitekim son âyette bu mesele “Allah sizin için kendilerinizden çiftler yarattı” (Çantay), “Allah size kendilerinizden zevceler de verdi” (Elmalılı), “Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı” (Ateş, Bulaç), “Allah size kendi benliklerinizden eşler nasip etti” (Öztürk) gibi ifadelerle karşılanmıştır. Yani nefis kelimesine son zamanlarda yapılan meallerde kendi nefislerinizden veya benliklerinizden şeklinde anlam verilmesi âyetin geleneksel anlayıştan farklı bir şekilde yorumlandığını ortaya koymaktadır. Çünkü geleneksel düşünce esas alınmış olsaydı bu âyet “Allah size kendi kaburga kemiklerinizden eşler yarattı” tarzında anlaşılması ve yorumlanması gerekirdi (Mustafa Öztürk, *Kur’an’ın Mu’tezili Yorumu*, Ankara 2008, s. 259)

¹³ Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, Mısır 1946, 2/175

¹⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, 1/674. O da eş Havvâ’nın nefsi vahideden yaratıldığını düşünmekte ve söz konusu ilk yaratılışın bir defa olduğunu ifade etmektedir. (Çünkü yapılan yorumlardan hareketle ilk yaratılışın bir yanında iki defa olduğunu söyleyenler de vardır). Nitekim söz konusu âyeti de “ey insanlar Allah sizi, Âdem’in eşini de yarattığı tek nefisten yarattı” şeklinde yorumlamaktadır.

¹⁵ Kâsımî, *Mehâsinü’t-Te’vîl*, Daru’l-İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, 1957, 5/1094–1095. Nitekim o, “nefsi vahide”yi Âdem olarak yorumlamış, ancak âyetin devamında “ondan eşini yarattı” kısmındaki zamiri nefse göndererek eşinin aynı nefisten veya cinsten yaratıldığını belirtmektedir.

¹⁶ Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 2/175. O da Havvâ’nın Âdem’den yaratılmadığını düşünen müfessirler arasında yer almaktadır. O ulemanın büyük çoğunluğu “tek nefis”i Âdem olarak yorumlamış olsalar da bu yorumu âyetten hareketle değil de ‘insaniyetin atası Âdem’dir’ şeklindeki düşünceden hareketle yaptıklarını söylemektedir.

görülmeştir.

Geçmiş ulemanın âyeti yorumlamasına katılmayıp eleştirenler arasında ise Mevdûdî,¹⁸ Musa Cârullah, Tabâtabâî¹⁹, Amine Vedûd,²⁰ Ayşe Abdurrah-

¹⁷ M. Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/132-133. Nitekim o, klasik müfessirlerin çoğunun nefis terimine yüklenen pek çok anlam arasından insanı tercih edip insanlığın Âdem'den türediğini kabul ettiklerini ifade ettikten sonra kendisi Muhammed Abduh'la (Reşid Rıza, *Menâr*, 4/323) aynı paralelde düşündüğünü dile getirmektedir. Ona göre nefis teriminin karşılığındaki anlamların geneli dikkate alındığında nefsi vahidenin Âdem değil de insan soyunun ortak kökeni ve kardeşliğine işaret ettiğini söyleyerek bu kavramın insanlık anlamına geldiğini belirtir. Eşinin ondan yaratılması da her iki cinsin bir tek canlıdan türetildiği biyolojik gerçeğini yansıtmaktadır.

¹⁸ O, Havvâ'nın yaratılışının nasıl olduğunu bilme ihtimali bulunmadığını ifade ettikten sonra Kitab-ı mukaddeste ve Talmud'da Havvâ'nın Âdem'in on üçüncü kaburga kemiğinden yaratıldığının benimsendiğine dile getirmektedir. Buna karşılık Kur'an ise bu konuda sükût ederken Hz. Peygamber'in Buhârî ve Müslim'deki hadisi de anlaşılardan farklı anlama delalet etmektedir (Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İstanbul: İnsan Yay., [2. baskı], 1/327). Nitekim o, konuyla ilgili hadisleri aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir. Hz. Havva'nın kaburga kemiğinden yaratıldığına delalet ettiği kabul edilen hadislerde, Hz. Havva'nın; Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını bildiren hiçbir kelime yoktur. Nitekim konuyla ilgili olduğu düşünülen hadisler de şu şekildedir; "Kadınlara iyi tavsiyelerde bulunun, çünkü onlar kaburga kemiğinden yaratılmışlardır." Bir başka rivâyette de kadın kaburga kemiğine benzetilerek "kadın kaburga kemiği gibidir" buyrulmuştur. Bütün bu hadislerde aslında konu edilen şey insanın yaratılışı meselesi değildir. Aksine Hz. Peygamber bu sözleri kadının tabiat veya karakterinin kaburga kemiği gibi eğri olduğunu, onu doğrultmak için uğraşılması gerektiğini, aksine ona bu karakter eğriliği göz önünde bulundurularak davranılması gerektiğini anlatmaktadır. Bu hadislere dayanarak Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburgasından yaratıldığının bir İslâm inancı veya İslâm akidesi olduğu düşünülebilir mi? (a.mlf, *Meseleler ve Çözümler* [çev. Yusuf Karaca], Risale Yay., s. 28-29).

¹⁹ Tabâtabâî ise âyetteki "halaka minha zevceha" ibaresini, eşinin de ona benzeyen ve onun nevinden yaratılmıştır şeklinde yorumlamaktadır. Nitekim ona göre yeryüzüne dağılmış olan insanların her biri, birbirinin benzeri ve aynı olan iki ferde dayanır. Âyetteki min lafzı da bir şeyin neşet ettiği ve ortaya çıktığı kaynağı göstermektedir. Dolayısıyla o, nefsin zevcesinin nefisten türediği veya onun bir kısmından yaratıldığı şeklinde yorumlanmasının doğru olmadığını ifade etmekte ve buna âyetin delil olmadığını dile getirmektedir (Tabâtabâî, *a.g.e.*, 4/136).

²⁰ O yaratılmanın nasıllığından ziyade yaratılmadaki kadın ve erkeğin konumunu dikkate almakta ve meseleyle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir. Bu âyet insanın çift yaratılma gerçeğini ortaya koymaktadır. Kur'an'da zevc kavramlarıyla ilgili sınırlı bilgi bulunmakla birlikte insanın, tüm canlılar yanında mahiyeti bilinmeyen şeylerin de çift olarak yaratıldığı anlatılmaktadır (ez-Zâriyât 51/49; Yâsin 36/36). Bu da çiftin yaratılmışlığın zarurî özelliği olduğunu ortaya

man,²¹ Süleyman Ateş,²² Bayraktar Bayraklı²³ gibi isimlere rastlanmaktadır.

koymaktadır. Nitekim çift, bir tek gerçekliğin bir arada varolan iki formundan oluşmaktadır. Tabiatları, özellikleri ve fonksiyonları farklı da olsa bu parçalar bir bütünü oluşturacak tarzda birbirlerini tamamlarlar. Çiftin her bir üyesi diğerini önceden varsayar ve varoluş, karşılıklı ilişki üzerine temellenir. Bir erkek ancak bir karısı söz konusu olduğunda kocadır. Aynı şekilde bir kadın bir kocası söz konusu olduğunda karıdır. Müşahede edilen âlemde de bir eşin varlığı ancak diğerinin varoluşuna bağlıdır (Amine Wedüd, *a.g.e.*, s. 45; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* [çev. Süleyman Ateş], s. 78).

²¹ O da Kur'an'ın yabancı kaynaklardan toplama bir kitap olmadığını, aksine aramızda geçerli bir kitap olduğunu ifade ettikten sonra onun ne özel ne de genel bir anlamda Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde bir olaya işaret etmediğini dile getirmektedir. Çünkü Kur'an kadının herhangi bir surette erkekten daha az olduğu fikrini reddettiğinden insanlığın tek ruhtan olduğunu vurgulamaktadır (Ayşe Abdurrahman, *el-Mefhumu'l-İslâmî*, s. 6; Jane I. Smith-Yvonne Y. Haddad, "Havvâ: İslâmî Kadın İmajı", *İslâmî Araştırmalar* [çev. Yasin Aktay], Cilt: 6, Sayı: 1, s. 69).

²² O, tek nefisi tek canlı olarak yorumlamakta ve üreme meselesi üzerinde durmaktadır. Biyolojide iki çeşit üreme vardır: ilkel üreme tarzı olan eşeysiz üremede yavru iki canlının birleşmesinden değil bir tek canlının kendi kendine bölünmesinden yahut tomurcuklanmasından meydana gelir. Su yosunları, bakteriler, kamçılı tek hücreli hayvanlar bu şekilde bölünerek ürerler. Zayıf canlıların meydana geldiği bu çeşit üreme, hayat şartları kolay olan denizlerde ve su kenarlarında görülür. Karada yaşayabilmek için kara şartlarına dayanıklı varlıklar gerekir. Bu canlıların meydana gelmesi de ancak iki canlının cinsel hücrelerinin birleşmesine bağlı kılınmıştır. Bu tür üremeye de eşeyli üreme denilmektedir. Dolayısıyla hayat, önce eşeysiz üreme şeklinde sulara görülen basit canlılarla başlamış, sonra da karaya geçmiştir. Dolayısıyla Allah her canlı türünü meydana getirmek üzere çeşitli hücreler yaratmış olabilir. Mevcut canlıların her biri, kendilerinin meydana gelmesi için yaratılan ayrı ayrı hücrelerden, kendi köklerinden evrimleşerek bugünkü şekline gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla insanın da basit, kendi kendine üreyen ilk kökten, bir ilk canlıdan yaratıldığı düşünebilir. İnsanın aslı olan bu canlı-git gide tekâmül edip önce şu, sonra bu hayvana, ondan sonra da insan çevrilmeden-doğrudan doğruya tekâmül eden insan modeli olarak canlılardan geçe geçe akıl ve yeteneklerini kazanan ve Âdem adını alan insan şekline gelmiş olmalıdır. Duyularını ve aklını kazandığı zaman Âdem adını alan bu en mütakâmil ve kâinatın özü olan insanın kendisi gibi mütakâmil insan düzeyine ulaşmış olan eşiyile çiftleşmesinden birçok erkek ve kadın yaratılıp dünyaya gelmiştir. Tüm bu açıklamalardan Süleyman Ateş'in âyetteki yaratılışının eşeysiz üremeyele olabilme ihtimali üzerinde durduğu görülmektedir. Hadiste sözü edilen Havvâ'nın Âdem'den yaratılması meselesini de bu olay gerçekse bu yaratılış eşeysiz üremeyele olmalıdır şeklinde yorumlanmaktadır (Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, 2/188-194).

²³ Nitekim o nefsin geçmişte Âdem olarak algılanması doğru bulmamaktadır. Bunun yerine o, âyetteki nefse cevher anlamını vermekte, müennes bir kavram

Bunların tek tek eleştirilerini zaman açısından ele almak mümkün olmasa da bir kısmından bahsedilebilir. Meselâ Musâ Cârullah ilmiyal ve tarih kitaplarında “Havvâ Âdem’in sol kaburgasından yaratıldı” sözünün bir inanç meselesi ya da tarihi bir hakikat olarak okutulduğuna işaret ettikten sonra büyük çoğunluğun Kur’ân-ı Kerim’in örfüne bu kadar ters düşen bir tefsir konusunda nasıl söz birliği ettiklerine şaşıtığını ifade eder. Hatta o şaşkınlığını “bir saniye kadar düşündükten sonra yanlışlığı belli olabilecek sözle Kur’an âyetlerini tefsir etmek gâyet büyük bir müzahale etmek (gevşeklik) demek değil midir? Vehimden ziyade aslı olmayan âyet-i kerimeleri tefsir etmek Kur’ân-ı Kerim’i tamamen iptal etmek gibi bir suç olmaz mı? Eğer “halaka minhâ zevcehâ” ibaresindeki minhâ kelimesi teviz için (bazısından anlamında) olup minhâ ifadesi onun kaburgasından demek olsaydı o takdirde sizin kendinizden size eşler yaratılması (Rûm 30/21), Allah sizi güçsüzlükten yaratmıştır (Rûm 30/54) gibi âyetlerin mânası ne olurdu.” Dolayısıyla müfessirler Kur’ân-ı Kerim’i tefsir ederken biraz daha itina gösterebilirler daha iyi olurdu. Rivâyetlerde geçen bazı kelimelerin zahirine aldanarak Kur’an âyetlerini hakikatin hilafına tefsir edilmeseydi iyi olurdu.” O, Buhâri ve Müslim’deki hadislerin sıhhatinden şüphe etmemekle birlikte söz konusu

olmasından hareketle de doğurup çoğalmaya ve değişip gelişmeye müsait bir tabiata sahip olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla âyetteki nefis Âdem’in ve hanımının ayrı ayrı yaratıldığı bir cevheri konu edinmektedir. Diğer taraftan Kur’an, Âl-i İmrân 3/59. âyette Âdem’in topraktan yaratıldığını dile getirmektedir. Dolayısıyla iki âyet arasında bağ kurulmalıdır. Yine el-Enbiyâ 30. âyette de her canlının sudan yaratıldığı anlatılmaktadır. Bütün bu âyetler dikkate alındığında insanın hayat kaynağının su, toprak ve cevher olduğu anlaşılmaktadır. Toprağın içindeki elementler su ile karışınca insanın cevherini meydana getirmektedir. Tıpkı ruh ile beden birleşince insanı meydana getirdiği gibi H₂O, yani iki hidrojen atomu ile bir oksijen atomu birleşince su meydana gelmektedir. Bu iki gaz topraktaki elementlerle buluşunca orada karbon ve azot gazlarıyla bir araya gelmekte ve insan denen varlığın DNA’sını meydana getirmektedir. İşte insanın nefis ya da cevheri de budur. Hz. Âdem’in bu cevherden eşeysiz yaratılışı daha sonra yerini eşeyli yaratılmaya bırakmıştır. Eşeyli yaratılmadaki cevher de kadının yumurtasıyla erkeğin sperminden meydana gelmektedir. Yumurta ile sperm oluşumu için gelinen safhalara bakıldığında yine Âdem ve Havvâ’nın yaratıldığı tek cevhere varılır. Yumurta ve sperm kandan, kan da yenilen gıdalardan oluşmakta, gıdalar da topraktan gelmektedir. Toprakta oluşan bitkilerin cevheri de su ile toprağın içindeki elementlerdir. Bundan ötürü Enbiyâ sûresinde her canlının sudan yaratıldığı ifade edilmektedir. Böylece tüm insanlık Âdem ve eşi gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak sudan yaratılmıştır. Dolayısıyla Nisâ sûresi 1. âyette Allah beşeri Âdem’den değil tek bir nefisten yaratmıştır. Yani eşeysiz yaratılma safhasından sonra Âdem ve Havvâ’dan itibaren eşeyli yaratılma safhasına geçilmiştir (Bayraktar Bayraklı, *Kur’an Tefsiri*, 5/19-24).

hadislerin âyetin tefsirine delil olmadığına işaret etmektedir. Çünkü âyetin siyakı ve mânası bu hadislerle tefsir edilmesine müsait değildir.²⁴ Tabâtabâî ise Şii imamlardan Muhammed Bâkır'a Havvâ'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması meselesi sorulduğunda cevabının şu şekilde olduğunu dile getirmektedir: Muhammed Bâkır Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasının yalan olduğunu söyledikten sonra Allah onu Âdem'in kaburgası dışında bir şeyden yaratmaktan aciz mi? diye cevap verir. Konuşmasına devam ederek kendisi babalarının babalarına dayanarak Hz. Peygamber'in Havvâ'nın yaratılışı hakkında söylediklerini şöyle özetler: Allah bir avuç çamur alıp o çamuru karıştırır ve bu çamurdan Âdem'i yaratır, geriye kalan çamurdan da Havvâ'yı yaratır.²⁵ Nitekim benzer bir yorumun Rebi' b. Enes'ten (v. 139/756) geldiği görülmekte o da Havvâ'nın Âdem'den değil de Âdem gibi çamurdan yaratıldığını söylemektedir.²⁶ Kaburga kemiğinden yaratılmayla ilgili eleştirilerini dile getirdikten sonra Tabâtabâî, insanın atasının Âdem olduğunu kabul etmekle birlikte insanın cins farkı bulunmaksızın topraktan yaratıldığını benimsemektedir. Çünkü insan neslinin devam etmesi için Allah meniyi sebep kılmış olup onun ilk ortaya çıkışı da topraktanır.²⁷ Yani Âdem ile eşinin her ikisi de topraktan yaratılmıştır. Onların yaratılışları orijinal olup onların dayandıkları benzeri veya hemcinsi herhangi bir varlıktan bahsetmek mümkün değildir. Yani insanın başka bir türden tekâmülü ve evrimi söz konusu olmamakla birlikte kendi içinde tekâmül ettiği kabul edilebilir. Çünkü güneşten kopmuş bir parça olan yerküre sürekli alev saçan ve eriyen bir kitleyken zamanla dış faktörlerin etkisiyle soğumaya başlamıştır. Yağan bol yağmurlar neticesinde yeryüzünde denizler ve okyanuslar oluşurken aynı zamanda bir takım su ve toprak kaynaklı bileşimler de meydana gelmiştir. Bu bileşimlerden önce su bitkileri, bu bitkilerin tekâmülüyle önce balıklar ve diğer suda yaşayan hayvanlar, arkasından da hem suda hem de karada yaşayan uçan balıklar, onların ardından karada yaşayan hayvanlar, sonra da insan meydana gelmiştir. Bütün bunlar da toprak bileşiminin geçirdiği tekâmülle oluşmuştur. Her

²⁴ Musâ Cârullah, *Hatun* (nşr. Mehmet Görmez), Ankara 1999, s. 116-117.

²⁵ Tabâtabâî, *a.g.e.*, 4/146-147.

²⁶ Beyzâvî, *Tefsîr*, Beyrut: Daru Sadr, 2/2-3; krş. Ağırman, *a.g.e.*, s. 211.

²⁷ Tabâtabâî, *a.g.e.*, 4/142 . Müellif ayrıca burada Âdem'in yaratılması ve meleklere secde edilmelerini de dikkate alarak bu kıssa da kastedilenin şahıs olarak Âdem değil de türünün sembolü olarak Âdem olmasının tefrit olduğunu bunun ifratının da tek Âdem'den daha çok Âdem vardır şeklindeki ifade de yer aldığını dile getirmekte ve bunun küfür olduğunu söylemektedir (*a.g.e.*, 4/142-143).

aşamadaki bileşimin tekâmülü kendi bileşimi içinde bir sonraki aşamaya dönüşmüştür. Böylece bitkiden, suda yaşayan hayvana, ondan hem suda hem de karada yaşayan hayvana, ondan karada yaşayan hayvana, ondan da insana geçilmiştir. Bütün bunların delili bu varlıkların yapılarında görülen kemâl, basitten mükemmele doğru aşamalı olarak seyreden düzenli gelişim ve bazı deneylerde gözlemlenen tekâmüldür. Bu türlerden herhangi birinin başka bir türe dönüştüğüne dair deney ve yaşanmış tecrübeden bahsetmek mümkün değildir. Sadece bu türlerin bazılarında özellikleri, gerekleri ve arazları açısından tekâmül olduğuna dair deneyler vardır. Dolayısıyla bu da türleri, birbirinden farklı, aralarında tekâmül bağlantısı olmayan varlıklar olarak kabul etmeyi ve tekâmülün bu varlıkların kendilerinde değil durumlarında geçerli olduğunu düşünmeyi gerektirmektedir. Nitekim insan da diğer türlerden bağımsız ve müstakil bir tür olup başka bir türden tekâmül etmiş veya evrim geçirmiş değildir.²⁸

Âyetle ilgili yorumlardan sonra nefsi vahidenin Âdem olarak anlaşılmasına sebebiyet veren hadislerle bakmak meselenin anlaşılmasını sağlayacaktır. Ancak konuyla ilgili hadisler değişik tarihlerle geldiğinden ve oldukça fazla olduklarından bunların kendi içinde tasnif edilerek değerlendirilmeleri daha uygundur. Bu açıdan konuyla ilgili rivâyetleri öncelikle Kütüb-i tis`ada ve rivâyet tefsirlerinde yer alanlar olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan kütüb-i tis`ada bulunanların da Havvâ'dan bahsetmeksiz kadını ile kaburga kemiği arasında ilgi kurduğu ve iki versiyon şeklinde incelenmeye müsait olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi “kadın kaburga kemiği gibidir. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, ondan yararlanmak istersen eğri olduğu halde yararlanabilirsin”²⁹ şeklindedir. İkincisi ise

²⁸ Tabâtabâi, *a.g.e.*, 4/143-144.

²⁹ Buhârî, “Nikâh” 79; Müslim, “Rada”, 65; Tirmizî, “Talak” 12. Hadislerin değerlendirilmesine gelince birinci versiyon olarak ifade edilen rivâyetin teşbih edatı kaf ile anlatılması, bizzat kadının yaratılış maddesini değil yaratılış tarz ve keyfiyetini ortaya koymaktadır. Yaratılışın keyfiyeti de narinlik ve kırılganlık açısından kadının kaburga kemiğine benzetilmesidir. Dolayısıyla bu sözleriyle Hz. Peygamber Havvâ'nın nasıl yaratıldığı konusunda bilgi vermekten ziyade genel olarak kadının psikolojik yapısına işaret etmiş olmalıdır. Hadis âlimlerinin de kitaplarını tasnif ederken bu hadisi “kadınlara iyi ve güzel davranmayı” tavsiye eden bablar altında rivâyet etmeleri bu rivâyetlerin fonksiyonunun ilk yaratılış veya kadının yaratılış maddesini ortaya koyma amaçlı olmadığını göstermektedir. Nitekim Süleyman Ateş de Abdurrahîm Münavî'nin Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olmasını, kendisi katılmayacak şekilde “kile” diyerek naklettiğini ifade etmektedir. Böylece o, hadisin kadının yaratılış maddesini

“kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz. Çünkü onlar eğri kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, hali üzere bırakırsan öyle eğri kalır. Dolayısıyla kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin”³⁰ şeklindedir. Büyük çoğunluk genel olarak bu hadisleri Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde anlamış, âyeti de bu paralelde yorumlamıştır. Diğer bir ifadeyle değişik tariklerle gelen bu hadisler, genellikle bu konunun temellendirilmesinde delil olarak ele alınmıştır. Bu amaçla öncelikle hadisin sıhhatinin incelenmesi uygundur. Bunun için de hadisin sened ve metin açısından durumunun araştırılması meselenin vuzuha kavuşmasını sağlayacaktır. Araştırmalar sened tenkidi açısından hadisin iki versiyonunun da red edilebilecek durumda olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte iki versiyon kendi arasında mukayese edildiklerinde teşbihli olanın yaratma versiyonuna göre daha muteber ve makbul bir durumda olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu anlamdaki anlatımın kaynağına bakıldığında rivâyetlerin ilk defa Hz. Peygamber'den nakledilmeyip Tevrat öncesinde Hz. İbrahim'e kadar ulaşacak bir döneme rastladığı görülmektedir. Zaman itibariyle değerlendirildiklerinde de en eskiye kadar uzanan rivâyetlerdeki teşbihli versiyon esas olduğu, diğer taraftan Tevrat'taki anlatımın ise oldukça farklı olduğu - aşağıda ele alınacağı üzere- dikkati çekmektedir. Tevrat'taki form, genel

konu edinmediğini dile getirmektedir. İbn Hibbân'ın Sahih'ini tahkik eden Şuayb el-Arnaûd da hadisin “kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır” kısmını yorumlarken buradaki yaratmanın hakiki olmayıp kastedilenin vasfı olduğunu, dolayısıyla “kaburgadan yaratıldı” demenin “eğri tabiatla yaratıldı” anlamına geldiğini söylemektedir. Nitekim bu hadisin üslubu insan anlatılırken “insan aceleci yaratılmıştır” (el-Enbiyâ 21/37) anlamındaki âyete benzemektedir. Literal anlamda âyetin anlamı insan aceleden yaratılmıştır şeklinde olmakla birlikte gerçek anlamı insan acelecidir. Arnaûd da kaburganın eğrilik vasfı üzerinde durarak, hadiste belirtilmek istenen vasfın eğrilik olduğunu dile getirmektedir (Emir Alâüddin Ali, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân* [nşr. Şuayb Arnaûd], Beyrut 1993, 9/485-486 [dipnot]). Nitekim Zeccâc “insan aceleden yaratılmıştır” âyetini yorumlarken bunun insanın aceleci olduğu anlamına geldiğini söylemektedir. Âyetin üslubunun bu şekilde olması da Araplara akılları ereceği şekilde hitap edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Araplar bir şeydeki aşırılığı anlatmak istediklerinde ondan yaratılmıştır ifadesini kullanmaktadırlar. Mesela “sen şakadansın (ente min le'ibin)” veya “sen şakadan yaratılmışsın (hulikte min le'ibin)” ifadeleri bir kimsede şaka vasfının aşırı olduğunu dile getirmektedir (Zeccâc, *Ma'âni'l-Kur'an* [nşr. Abdülcelil Abduh Şibli], Beyrut 1988, 3/392). Yani bu ibareden gerçekte kişinin şakadan yaratıldığı değil, söz konusu vasfın onda çokça bulunduğu anlaşılmaktadır.

³⁰ Buhârî “Nikâh”, 80; “Enbiyâ” I; Müslim, “Rada”, 61-62.

kadından ziyade ilk kadın olan Havvâ'dan bahsetmekte ve onun da Âdem'in sol eğri kaburga kemiğinden yaratıldığını ortaya koymaktadır. Oysa hem Tevrat hem de Hz. Peygamber'e atfedilen rivâyetler arasında yaratma ve kaburga kelimelerinden başka her hangi bir ortak yönden bahsetmek mümkün değildir. Ancak teşbihli versiyonun kütübü tis`ada daha yaygın olduğu, fakat muahhar kaynaklarda yaratma versiyonunun yaygınlık kazandığı dikkati çekmektedir. Bu da kadının kaburgadan yaratıldığı fikrinin giderek yaygınlaştığını, dolayısıyla Tevrat kaynaklı rivâyet ve anlayışın İslâm toplumunda giderek egemen olduğunu, bu da teşbihli versiyonun yaratma versiyonuna dönüştüğünü ya da yaratma versiyonunun sonradan Peygamber'e izafe edildiği ihtimalini ortaya koymaktadır.³¹

Hadislerden ikincisi ise İbn Abbâs ve İbn Mesud'dan gelmektedir: Allah İblis'i cennetten çıkarıp Âdem'i cennete yerleştirdiğinde Âdem orada tek başına kaldı. Onunla beraber yalnızlığını giderecek kimse yoktu. Allah ona bir uyku verdi, sonra sol tarafından kaburga kemiklerinden birini alıp yerine et koydu ve o kaburgadan Havvâ'yı yarattı.³² Âdem uyandığında başucunda oturan bir kadın buldu ve “kimsin sen?” diye sordu. O “bir kadın” diye cevap verdi. Âdem “niçin yaratıldın?” deyince o, “ben de sükûnet bulasın” diye dedi. Melekler “adı ne?” dediklerinde o, “Havvâ” dedi. “Niçin Havvâ diye isimlendirildi” diye sorduklarında, “çünkü o canlı şeyden yaratıldı” dedi.³³ Bu

³¹ Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, s. 127, 147, 177-179. Tek tek rivâyetlerin değerlendirilmesi için bk. *a.g.e.*, s. 53-127. Yine kadının erkeğin eğri kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu rivâyeti Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde Araplar arasında yaygın bir kanaat ve kabulleniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanaatin hadisleşerek kendini devam ettirmesi mümkündür. Bu sözün Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış olduğu kabul edilse bile o da sahip olduğu genel kanaate ve yaygın görüşe paralel olarak teşbih veya mecaz yoluyla nakletmiş olmalıdır (bk. Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, s. 108). Musâ Cârullah da bu hadiste “Havvâ Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldı” sözüne delalet edebilecek hiçbir noktada bulunmadığını söylemektedir. “Onlar kaburgadan yaratılmışlardır” ifadesi, “Allah sizi zayıflıktan yarattı” anlamındaki âyetin tercümesi gibidir. Sadece siyak farklıdır. Hadiste erkekler şefkat ve merhamete davet edilir. Âyette ise insanın özünü halden hale değiştiren ilahî kudrete işaret vardır. Ancak hiçbir tabiatta olan eğrilik veya özde olan zayıflıktan ötürü kadınları ve erkekleri kötülemek veya aşağılamak kastedilmemiştir (Musâ Cârullah, *a.g.e.*, s. 117-118).

³² Tekvin böylece Allah insana derin bir uykuya duçar kıldı ve uyudığında onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı: Allah insandan (Âdem'den) aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yapıp erkeğe getirdi.

³³ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, 3/2-3; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/173-174; Kurtubî, *a.g.e.*, 1/449.

rivâyetin ise açıkça yaratılışın şekline ilişkin özel atıftan ziyade Havvâ'nın yaratılış amacına ve isminin etimolojik anlamına dair işaretle bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyetin Kur'an açısından kitabî referansla paralellik arzeden yönü de yalnızca Havvâ'nın Âdem'in sükûnet bulması için yaratıldığına belirtilmesidir. Âdem cennette kimsesizlikten canı sıkılmış bir halde gezinirken Havvâ onun sıkıntısını gidermek ve teselli etmek üzere yaratılmıştır.³⁴ İsmi anlamına gelince burada vurgulanan açıkça Havvâ'nın haydan, yani canlıdan gelmesidir. Yani Âdem'den yaratıldığı desteklenmek üzere böyle bir isimlendirilmeye gidilmiştir. Aynı konuyla ilgili diğer bir öneri de şöyledir: erkekten (mer') meydana geldiği için kadına imre'etün, yaşayan her varlığın anası olduğu için de Havvâ denilmiştir.³⁵

Aslında Havvâ'nın yaratılmasıyla ilgili anlatımlar bunlardan ibaret olmayıp oldukça fazladır. Bunların her birini tek tek ele alıp değerlendirmek tebliğin sınırlarını aşmaktadır. Meselenin kapsamlı bir şekilde incelenmesi mümkün olmakla birlikte ikinci kategori olarak ele alınan bu tür rivâyetlerin kendi içinde birçok çelişkiyi içermesi bunların sahih olması önünde en büyük engel oluşturmaktadır. Söz konusu çelişkiden biri Havvâ'nın yaratılış zamanıyla ilgilidir. Süddî'nin İbn Abbâs ve İbn Mesud'dan naklettiklerine göre Havvâ'nın yaratılışı, İblis'in cennetten kovulmasından sonraki bir döneme denk gelmektedir ki o da Âdem'in cennette yalnız kaldığı bir zamandır. Yani Havvâ Âdem cennetteyken yaratılmıştır. Oysa başka pasajlarda Allah'ın cennete girme emrini, Havvâ'nın yaratılışından sonra verdiği dikkati çekmektedir.³⁶ Bu iki farklı rivâyetin desteklenmesi amacıyla çoğu zaman hayalî hadisler de nakledilmiştir. Mesela Ömer ve İbn Abbâs'tan nakledilen şöyledir: Allah meleklerinden bir ordu gönderdi. Onlar Âdem ile Havvâ'yı sultanların taşındığı gibi altından bir taht üzerinde taşıdılar. Onların elbiseleri nurdandı. Her birinin yakut ve incilerle süslenmiş altın birer taçları vardır. Âdem'in belinde inci ve yakutlarla süslenmiş bir kemer vardı.³⁷ Aslın-

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/173-174.

³⁵ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut 1993, 1/307.

³⁶ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, 3/2; İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/5. Nitekim İbn Mesud ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlere göre Havvâ cennette yaratıldığı halde Râzî Havvâ'nın Âdem cennete girmeden önce yaratılmış olduğu fikrini benimser. Bazıları ise Havvâ'nın Âdem'e isimler öğretildiği zaman yaratıldığı kanaatinde. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Âdem cennetten kovulunca çok yalnız kaldığından Âdem'in yaratılması zorunlu olmuştur (Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/307).

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, 3/3. Araştırmalar israiliyyatın konu edildiği hususlardan birinin de yaratılışın başlangıcıyla alakalı olduğunu göstermektedir. Nitekim bu

da bütün bu rivâyetlerden hareketle Kur'an'ın doğrudan Âdem'in yaratılışını konu edinmekle birlikte Havvâ'nın yaratılışından bahsetmemesi, bu konuda yorum yapanları farklı alanlara sevk ettiği sonucuna varılmaktadır. Yine ikinci kategorideki rivâyetlerin hem Tevrat'taki malumatla paralellik arz etmesi hem de sahih hadis kaynaklarıyla mukayese edilmekten oldukça uzak bir üslupta bulunmaları bunların farklı bir kaynaktan geldiği ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü İslâm kaynakların sessizliğine karşı meselenin Tevrat'ta oldukça net bir şekilde işlenmesi, literatüre girmiş bilgilerin hemen tamamının müslüman âlimler tarafından Tevrat veya Talmud gibi eserlerden yararlanarak kendilerince boş gördükleri yerleri doldurma alışkanlıklarının bir neticesi olarak kabul edilmektedir.³⁸ Ancak bu sırada mesele normal gidişatından farklı mecralara kayarak ifrat ve tefrit boyutuna ulaşmaktan da müstağni kalamamıştır.

Hatta Musâ Cârullah'ın da ifade ettiği üzere bu mesele genel kabul gördüğünden konuyla ilgili değişik şekillerde hüküm bina edilip pratik sonuçlarına da rastlanmaktadır. Nitekim Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olması fikhî anlamda onun cüzü olduğu şeklinde kabul görmüştür. Bundan başka bu meselenin yansımaları arasında şu gibi hususlara da rastlanmaktadır: Hünsay-ı müşkil yani erkek mi kadın mı olduğu ayırt edilemeyen bir kimsenin mirasçı olması halinde kendine nasıl pay verileceği konusunda şöyle bir çıkış yolu önerilmiştir: eğer bu kimsede sakal, göğüs, cinsiyet organı gibi hem erkek hem de kadına ait emareler aynı şekilde mevcutsa o takdirde sol böğründeki en küçük ege kemiği yoklanır ve kadınlarınkine nispetle eksikse, o takdirde erkek kabul edilerek miras payı ona göre belirlenir. Çünkü Havvâ Âdem'in kaburga kemiğinde yaratılmış olduğu için erkeklerin sol böğründe en küçük ege kemiği olmaz.³⁹ Aynı kabulün uzantısındaki diğer yorum da şöyledir: Âdem topraktan yaratıldığı için erkekler yaşlandıkça güzelleşmekte kadınlar ise ege kemiği ve kalp etinden

da Kur'an'ın mücmel bıraktığı birçok hususun yahudi kaynaklarından aktarılarak tafsilatlı hale getirilmesinin tabii bir sonucudur. Konuyla ilgili araştırmalar bu tür rivâyetlerin genellikle İbn Abbâs kanalıyla İslâmî literatüre girdiğini ortaya koymaktadır. Talmud'dan ilham yoluyla alınmış bilgiler, yahudi literatürüne ait mevzu rivâyet ve sözler İslâmî literatürüne içine girmiştir. Bu tür rivâyetlerin bir kısmı da yahudi apokrif kitaplarından iktibas edilmiştir (Özcan Hıdır, *İsrailiyyat-Hadis İlişkisi*, İstanbul 2000, s. 346-347; Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleceksel İslâm Anlayışı*, İstanbul 2006, s. 159-163, 166-167, 170-171).

³⁸ Mustafa Erdem, *Hız Âdem (İlk İnsan)*, Ankara 1994, s. 148-149.

³⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, 1/450.

yaratılmış oldukları ve et zamanla bozulduğu için yaşlandıkça çirkinleşmektedir.⁴⁰

Aslında meseleyi değerlendirirken üzerinde durulması gereken diğer bir konu da Arap toplum yapısının ataerkil temeller üzerine gelişmiş olmasıdır. Nitekim Abdullah b. Ömer'den gelen "Rasulullah zamanında bizimle ilgili bir şey iner korkusundan kadınlarımız hakkında ileri geri konuşmaktan ve onlara pervasız davranmaktan çekinirdik. Rasulullah vefat edince konuştuk ve rahat davrandık"⁴¹ şeklindeki rivâyet, kadınla ilgili hususların anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bu tür yaklaşımlar risaletle birlikte Hz. Peygamber tarafından başlatılmış olan kadınlara yönelik iyileştirme sürecinin onun vefatından sonra devam ettirilemediğini, aksine izleri silinmeye çalışılan cahiliye Arap bakışının yeniden canlandığını göstermektedir. Özellikle fıkıhın oluşumu ve bir ilim olarak tedvini esnasında bu bakış açısı ve yaklaşımın kadınlarla ilgili fikhî hükümlerin ortaya konulmasında veya değiştirilmesinde etkin veya belirleyici olduğunu, hatta çoğu zaman ifrat ve tefrite düştüğünü ortaya koymaktadır.⁴² Yukarıdaki rivâyet ve hükümler, bu durumun tabii bir sonucu olmalıdır.

Diğer din ve kültürlerdeki yaratılış kıssalarından mülhem olduğu anlaşılan rivâyetlerin yorumlanmasına gelince öncelikle tüm dinlerde yaratılış kıssasının bulunduğu dikkate alınması gerekmektedir. Onların hakikat

⁴⁰ Salebî, *'Arâisü'l-Mecâlis*, Kahire 1301, s. 22. Bu meselenin günümüze yansıyan yönünün olup olmadığını anlamının birçok yönü vardır. Biz bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı fetva dairesine yöneltilen sorulara bakmayı uygun gördük. Öncelikle İstanbul Fetva Dairesinden Nevin Meriç Hanım'ın konuyla ilgili Müftülüğe sorulan sorularla ilgili verdiği bilgilerden ötürü kendisine teşekkür ederiz. Sorulan soruların neler olduğuna geçmeden önce sorulardan bazısının insanların böyle bir şey duyduklarında meselenin gerçeğini öğrenme amaçlı olduğunu, bazısının da zaten var olan inançlarının doğruluğunu ya da nasıllığını onaylatmaya yönelik olduğunu ifade etmek uygun olacaktır. Söz konusu sorulardan bir kısmı ise şöyledir: kadınlar erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmıştır, çabuk kırılırlar o yüzden fazla üzerlerine gitmemek gerekir, diğeri kadınlar kaburga kemiğinden yaratıldığı için eğik mahlûklardır. Düzeltmek için zaman harcamak beyhudedir şeklindedir. Bir diğeri kadın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı için yarıdır, eksiktir şeklindedir. Diğerleri ise Nisâ sûresinde Havvâ Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır deniliyor, doğru mudur? Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasının hikmeti nedir? Kadının yaratıldığı söylenen kaburga kemiğinin özelliği nedir. Başka bir uzuv neden olmuyor? şeklindedir.

⁴¹ Buhârî, "Nikâh" 8.

⁴² Geniş bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, *Tesettür Meselesinden Türban Sorununa*, İstanbul 2008, s. 34-39; 62-63.

değerlerine gelince, bu konuda uygulanacak kriter farklı rivâyet ve kültürlerden Kur'an'a gelmek yerine Kur'an çerçevesinden onları değerlendirecek bakış açıları geliştirmek olmalıdır. Yani Kur'an dışındaki diğer din ve inançlardaki yaratılış hikâyeleri gerçeğin tahrif edilmiş şeklini oluşturma ihtimali bulunduğundan onların değerlendirilmesinde izlenecek en sağlıklı yol, sağlam ve hakikat değeri bulunan kaynaklardan hareket ederek diğer yaratılış hikâyelerine bakmaktır. Çünkü Kur'an'ın dinî metinler içinde önemi, orijinal şekliyle bize kadar ulaşmış olmasında yatmaktadır. Nitekim yaratılış planı çerçevesinde Eski Ahit'te kadın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı ve bunun gereği olarak da erkeğe tâbi, ikincil ve eksik bir varlık olduğu kabul edilmektedir. Yunan mitolojisinde ise tanrıların ve yarı tanrı insanların aralarındaki savaşta birbirlerini mağlup etmek için yaratılmış insan suretinde olmakla birlikte mahiyet olarak erkekten farklı şeytanî bir varlık olduğu anlayışı vardır. Bazı tefsirlerde ve geleneksel anlayışta Kitab-ı Mukaddes'teki anlayışların etkili olması⁴³ kültür sistemleri arasındaki karşılıklı ilişkiyle açıklanabilecek bir husustur. İnanç-kültür-medeniyet ilişkileri kültür sistemleri arasında sosyolojik olarak tespit edilen karşılıklı kurallar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Farklı kültürler karşılaştığında iki kültür arasındaki benzer unsurlar karşılıklı olarak geçerken yeni kültür unsurları kendini eski kültür formlarını katlayarak geliştirmekte ve açılımlar yapabilmektedir. Bu açıdan dinî mahiyetteki farklı kültür unsurlarını Kur'an başta olmak üzere İslâm'ın aslı kaynaklarını referans alarak değerlendirmek gerekmektedir.⁴⁴

Tüm bu açıklama ve değerlendirmelerin ardından incelemeye esas alınan âyete dönersek geleneksel toplumdaki belirleyici olan ataerkil değerlerin, mücmel âyetlerin yorumlanmasında zihinsel ve kültürel arka plan oluşturdukları söylenebilir. Nitekim geçmiş ulemanın büyük çoğunluğunun âyetteki "tek nefis" terimini Âdem olarak yorumlamalarını, bugün bir nevi zihinsel ve kültürel arka planın göstergesi olarak kabul etmek gerekmektedir. Geçmişin yaklaşımı kendi dönemlerinin algısını yansıtacak tarzdayken yeni dönemde kadına karşı bakış açısındaki ayrımcılığın farkına varılmasıyla birlikte kadının müstakil bir birey olması yönünde yeni bakış açıları geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu gelişmeler neticesinde Kur'an'daki mücmel âyetler geçmişte var olan ama genel kabul görmeyen farklı bakış açıları da dikkate

⁴³ Jane I. Smith-Yvanne Y. Haddâd, "Havvâ: İslâmî Kadın İmajı", s. 64-72.

⁴⁴ Sorokin, *Toplum Felsefeleri* (çev. Mete Tuncay), İstanbul 2008, s. 342-350; Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Ankara 2005, s. 76-77.

alınarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece Âdem ile Havvâ'nın aynı özden veya cevherden yaratıldığı yorumu, yukarıda da görüldüğü üzere kabul görmeye başlamıştır. Çünkü kadını ikinci plana iten klasik yorumun değişmez nass muamelesi görmesi, İslâm ve inananlar açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Zira eski görüş kadının bizzat erkeğin kendisinden, üstelik eğri olan kaburga kemiğinden yaratıldığı anlayışını kabul etmektedir. Hatta öyleki sağdaki kaburga kemiği de değil solda bulunan ve en eğri olanından yaratıldığını ortaya koymaktadır. Bu tablodan sonra söz konusu kadının erkekle aynı saygınlığa sahip olması ve onunla eşit değerleri paylaşması mümkün değildir. Çünkü kadın erkeğin asliyetine karşı ikincil ve kopya konumunda bir varlıktır. Böyle bir yaklaşım kadının kaçınılmaz olarak dinin iman, ahlâk, ibadet ve muamelat gibi boyutlarında bir takım olumsuz sonuçlarla karşılaşmasını muhtemel kılmaktadır. Yine yukarıdaki örneklerin yanında kadınların aklının ve dininin eksik olması bu çerçevede değerlendirilebilecek sonuçlardan yalnızca bazısıdır. Bütün bunlar hakikat olarak alındığında kadının konumu bilinç düzeyinde ontolojik olarak ikincil sırada yer almakta ve birincil derecedeki erkek karşısında kaçınılmaz olarak “araç değer” durumuna düşmesine sebebiyet vermektedir.⁴⁵

Netice olarak tüm bu açıklama ve yorumlardan Nisâ sûresi yanında diğer âyetlerde de Kur'an 'ın yaratılışın nasıl ve ne şekilde olduğunu açıklamaya-arak meseleyi mücmel bıraktığı sonucunun tekrar altının çizilmesi gerekmektedir. Meselenin mücmel olarak ele alınması da nâzil olduğu Arap toplumu dikkate alındığında şu ihtimallerden birinin veya hepsinin mümkün olduğunu gündeme getirmektedir.

1. Okuyucu bu mesele hakkında ayrıntılı bilgiye sahiptir.
2. Söz konusu meseleyle ilgili ayrıntılar o anda Kur'an 'ın ehemmiyetine işaret ettiği nokta açısından gerekli olmadığından meseleye mücmel olarak atıfta bulunulmuştur.
3. Kur'an bu tür konuları anlatırken beşer lisanının eksik kaldığı gaybi bir şey anlatmaktadır.⁴⁶

İhtimal açısından bakıldığında yukarıdaki durumların her birinin âyetin

⁴⁵ Mehmet Aydın, “İslâm'ın Işığında Kadın”, *İslâm'ın Işığında Kadın*, Ankara 1998: TDV Yay., s. 14-15. Nitekim geçmiş ulemanın meseleyi bu şekilde değerlendirmeleri hadisleri yanlış anlayıp kullanmalarının tabii sonuçlarından yalnızca birini göstermektedir. Konuyla ilgili olarak bk. Salih Kesgin, “Âyetleri Algılamada Hadis Algısının Etkisi”, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, İstanbul 2009, s. 477-490.

⁴⁶ Amine Wedud, *Kur'an ve Kadın* (çev. Nazife Şişman), İstanbul 2005, s. 44-45.

ilk nâzil olduğu anda mümkün olabileceği sonucuna varılabilir. Ancak birinci ihtimalden hareket edildiğinde ilk yaratılışın bizzat kendisi değil de bu meseleyle ilgili kıssaların söz konusu toplumun büyük çoğunluğu nazarında bilinen ve kabul edilen bir husus olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî ve Müslim’de yer alan rivâyete gelince Hz. İbrahim’e kadar uzanan bir geçmişinin bulunması bunun da ilk yaratılıştan ziyade toplumda kadının tabiatıyla ilgili genel bir tutum ve anlayışı yansıttığını göstermektedir. Dolayısıyla bu hadislerle Hz. Peygamber toplumunda yaygın olan inançla ilgili bir söylemde bulunmuştur. Tevrat’taki anlatıma gelince -bu husus da ilk planda ehl-i kitabı ilgilendirmekle birlikte- onların kitaplarını tahrif ettikleri gerçeğiyle değerlendirilecek bir sonucu ortaya koymaktadır. Nitekim anlatımın mitik muhtevalı olması bu sonucu destekleyerek bu anlatımın diğer din ve kültürlerdeki yaratılış kıssalarından Kitab-ı Mukaddes’e girmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir. Tevrat’taki bu tür malumatın İslâmî bir yorum olarak ele alınıp değerlendirilmesine gelince bu mesele müstakil olarak üzerinde durulup tartışılması gereken bir mevzu olmakla birlikte Tevrat ve kurgu rivâyetlerden delil-i kat’î hükmündeki Kur’an’ı yorumlamanın hangi insafa sığacağını ifade etmekle yetinmeyi tercih ediyorum. Bütün bu açıklamalardan sonra Kur’an’ın mücmel bıraktığı ve gayba taalluk eden ilk yaratılışla alakalı olarak Hz. Peygamber’den meseleyi mufassal hale getirecek bir açıklama yapmadığı sonucuna varıyorum.

İkinci ihtimal dikkate alındığında özellikle Nisâ sûresinde Allah insanlara aynı asıldan geldiklerini hatırlatarak takvâ üzere olmalarını bildirmektedir. Yani bu âyette Kur’an-ı Kerîm yaratılışa göndermede bulunarak insanları takvaya davet etmektedir. Dolayısıyla burada öne çıkarılan şey insanın nasıl yaratıldığı değil, aynı asıldan geldiğini göz önünde bulundurarak takva üzere olmaya davet edilmesidir. Diğer taraftan;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey insanlar rabbinizden ittika edin çünkü son saatin depremi korkunçtur” (Hac 22/1) âyetinde de Allah Nisâ sûresinde olduğu üzere tüm insanlığa hitap edip takvaya davet etmiş, ancak burada da kıyamet ve son hatırlatmasına göndermede bulunmuştur. Yani Allah iki sûrede tüm insanlığa hitap edip onları takvaya davet etmiş, birincisinde bunu yaratılışla ikincisinde de dünyanın sonu hatırlatmasıyla gündeme getirmiştir. Fakat bütün bunları yaparken Allah âlemin fiziki başlangıcı ve sonu yanında insanın biyolojik başlangıcı ve sonuyla ilgili bir hüküm verme yoluna gitmemiştir. Bu da

Kur'an'ın bilimsel bir kitap değil de hidâyet ve rehber olmasından kaynaklanmaktadır.

Üçüncü ihtimal üzerinden hareket edildiğinde de bizzat Kur'an'dan hareket etmek meseleyi anlaşılır kılacaktır. İnsan Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği üzere su ve topraktan meydana gelen ve yeryüzündeki elementlerin tamamını kendinde toplayan bir varlıktır. Ancak insanın yaratılış maddesi olan çamurun insanın ilk yaratılışındaki nasıllığı insan için gayp olma özelliğini korumaktadır. Nitekim Allah'ın Kur'an'da insanları göklerin, yerlerin ve hatta kendilerinin yaratılışına şahit tutmaması,⁴⁷ bu meselenin gaybî nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gaybî bir meselenin vuzuha kavuşması insan gayretiyle ulaşılabilecek bir netice olmaktan uzak bulunmakla birlikte bu durum belli yaklaşımlarda bulunmaya engel değildir. Nitekim geçmişten bugüne gelen serüveni de, mücmel ve gabya taalluk eden meseleyle ilgili yorum ve değerlendirmeler şeklinde anlamak gerekmektedir. Yaratılışın eşeysiz başlaması şeklindeki yorumlar da onun bilinebilir kılma çabalarındandır. Yine Tabâtabâi'nin türün kendi içinde evrim geçirerek tekâmüle ulaşması da sistemli ve tutarlı bir yaklaşım tarzı olma özelliğini korumaktadır. Bu âyette Allah'ın ayırım yapmaksızın kadın ve erkeği dikkate alarak tüm insanlığa hitap etmesi ve hitabın özel olarak müminlere değil de bütün insanlara yönelik olması, insanın yaratılış açısından aynı kaynaktan geldiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Yani yalnızca müminler değil tüm insanlık aynı asıldan gelmiştir. Hatta tüm insanlık yaratılışındaki hikmet gibi bir gün benzer bir şekilde sona ulaşacaktır. Ancak insan için gerekli ve kalıcı olan takva üzere olmasıdır.

⁴⁷ el-Kehf 18/51. Ayrıca yaratılışla ilgili âyetlerden bazıları da şöyledir: “Allah insanı başlangıçta çamurdan yarattı. Sonra onun soyunu bayağı bir sıvıdan yarattı.” (es-Secde 32/8) “Allah katında İsa'nın örneği Âdem'in örneği gibidir. O onu topraktan yarattı. Sonra 'ol' dedi, o da oluverdi” (Âl-i İmrân 3/159), “Hani Rabbin meleklerle 'ben ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi, melekler 'ya Rabbi sen yeryüzünde kargaşa çıkaracak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz' dediler. Allah meleklerle 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. (el-Bakara 2/30-31), “Hani Rabbin meleklerle 'ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona biçim verip kendisine ruhundan üflediğimde onun için secdeye kapanın' dedi.” (Sâd 38/71-72).